

Трибуна молодого вченого

УДК 340.1

О. М. Коморний, молодший науковий співробітник НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Правові акти – поняття та ознаки

Стаття присвячена дослідженню правових актів як форми волевиявлення уповноважених суб'єктів права, за допомогою якої відбувається встановлення, зміна, скасування норм права, або встановлення, зміна чи припинення конкретних правових відносин. У роботі автор обґрунтовує, що результатами правових актів є зокрема нормативні, індивідуальні правові приписи, які у необхідних випадках фіксуються в документальній формі. Розглядаються поняття та ознаки правових актів, а також аналізуються найбільш поширені підходи до їх визначення.

Ключові слова: акт, правовий акт, юридичний припис, волевиявлення, рішення, юридичні вчинки.

Як відомо, значна частина правової поведінки учасників суспільних відносин виражається зовні у вигляді різноманітних правових актів [1, с. 70]. Відповідними актами, зокрема, встановлюються юридичні приписи (нормативні та індивідуальні), що регулюють поведінку людей. У зв'язку з цим правові акти мають неабияке значення в житті суспільства. Від міри їх досконалості багато в чому залежить ефективність правової політики держави, досягнення цілей правового регулювання. Тому розробка поняття правового акта, як в загальнотеоретич-

них, так і галузевих дослідженнях, є актуальним завданням юридичної науки.

Проблематика правових актів тією чи іншою мірою була предметом дослідження багатьох авторів, серед яких С. Алексеев, А. Барьяк, Р. Васильєв, В. Копейчиков, Б. Лазарєв, А. Мірошніченко, А. Піголкін, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Скакун, Ю. Тихомиров, Є. Терюкова, О. Шопіна, О. Юшик. Водночас на сьогодні це питання залишається лише фрагментарно дослідженим, зокрема існує потреба визначення поняття та системи ознак правових актів, у тому числі в контексті визначення серед правових актів місця актів реалізації прав та обов'язків, що є метою цієї статті та обумовлює її актуальність.

Термін «акт» походить від латинських слів *actus* – дія, *actum* – документ [2, с. 19]. В Академічному тлумачному словнику української мови наводяться такі значення цього терміна: 1) дія, подія, вчинок; 2) окремий прояв якої-небудь діяльності; 3) офіційний документ, протокол, запис про який-небудь факт; 4) документ, що засвідчує що-небудь; 5) урочисті збори в учбовому закладі (з приводу випуску, вручення нагород); 6) закінчена частина театральної вистави, драматичного твору [3]. У юридичній літературі поняття правового акта визначається через різні родові поняття, зокрема такі, як «дія», «волевиявлення», «документ», «рішення» тощо.

С. С. Алексеев, приділивши велику увагу дослідженню поняття правового акта, у ранніх роботах писав, що термін «правовий акт» може означати зокрема: а) вираження волі, тобто акт як такий (правомірні дії); б) спосіб вираження і закріплення волі, тобто документи; в) те й інше одночасно, тобто акт-документ [4, с. 7]. Дискусійність останнього з наведених значень поняття правового акта неодноразово відзначалась у літературі. Немає підстав розглядати акт як дію-волевиявлення і як документ одночасно, явище може бути охарактеризоване як дія, результат якої нерідко живе у формі акта-документа [5, с. 134]. Дещо пізніше в іншій роботі С. С. Алексеев змінив свою позицію щодо значень терміна «правовий акт», зазначивши, що цим терміном позначаються: а) дія (поведінка), як правило правомірна, тобто юридичний

факт, що є основою тих або інших правових наслідків; б) результат правомірної дії, тобто юридично значущий, змістовний елемент правової системи (юридична норма, індивідуальний припис, акт «автономного» регулювання), що увійшов до правової матерії внаслідок правотворчої, владної індивідуально-правової або автономної діяльності суб'єктів; в) юридичний документ, тобто зовнішнє словесно-документально оформлене вираження волі, що закріплює правомірну поведінку і її результат [6, с. 192].

Схожі смислові значення поняття правового акта виділяють і інші дослідники, так або інакше підкреслюючи, що правові акти слід розглядати як акти-дії (волевиявлення) і акти-документи, спрямовані на певні юридичні наслідки (створення норм права, виникнення, зміна або припинення конкретних правових відносин) [7, с. 24–25; 8, с. 17–18; 9, с. 5; 10, с. 230].

Повноцінне розкриття змісту поняття «правовий акт» є неможливим без аналізу властивих йому ознак. Це, зокрема, такі загальні ознаки.

1. Правові акти мають вольовий зміст. Із цього приводу Леон Дюгі писав, що юридичним актом є всілякий прояв волі, що відповідає об'єктивному праву і породжує будь-який стан суб'єктивного права [11, с. 246]. Цією ознакою правові акти відрізняються від тих, що мають в окремих випадках юридичне значення а) невольових дій (рефлекторних, інстинктивних рухів, дій недієздатних осіб і тому подібного) і б) подій (народження людини, пожежа, землетрус тощо) [12, с. 360]. Вольовий характер юридичних актів обумовлений двома чинниками – суб'єктивним та об'єктивним. Першим виступає воля уповноваженого суб'єкта, другим – його волевиявлення.

Правове значення має, як правило, лише воля, що об'єктивувалася зовні. Лише в окремих випадках (при невідповідності дійсної волі і волевиявлення) юридичне значення може мати невиражена в правовому акті воля. Так, при обмеженому або поширеному тлумаченні норм права, коли сенс норми, яка тлумачиться, вузьчий або більш широкий за її текстуальне вираження, інтерпретаційна діяльність спрямована на встановлення дійсної волі суб'єкта правотворчості. Зокрема, різні види юридичних актів з

недоліками волі і наслідки їх здійснення передбачені нормами цивільного і сімейного права (наприклад, правочини, здійснені під впливом помилки (ст. 229 ЦК України), обману (ст. 230 ЦК України), насильства (ст. 231 ЦК України), під впливом тяжкої обставини (ст. 233 ЦК України), фіктивні правочини (ст. 234 ЦК України), удавані правочини (ст. 235 ЦК України) тощо.

Враховуючи те, що вказані вище випадки є швидше винятками, ніж правилом, єдність (тотожність) волі і волевиявлення не слід відносити до ознак правових актів. Вони є неодмінною умовою дійсності цивільно-правових угод, але далеко не всіх інших видів правових актів. Наприклад, для визнання нормативно-правових актів нечинними, збіг (неспівпадіння) волі і волевиявлення не має юридичного значення. Натомість, критерієм такого визнання виступає відповідність (невідповідність) нормативних правових актів актам вищої юридичної сили, дотримання процедури їх прийняття тощо.

2. Для правових актів характерна вольова спрямованість на певні юридичні наслідки. Цими актами можуть встановлюватися нормативні та (або) індивідуальні юридичні приписи. Крім того, такі акти інколи хоча і не закріплюють яких-небудь правових приписів, але в той же час спрямовані на виникнення, зміну або припинення конкретних правових відносин.

Вольовою спрямованістю на певні правові наслідки правові акти відрізняються від юридичних вчинків (наприклад, знайдення скарбу, наукове відкриття, створення творів науки, літератури, мистецтва і т. д.). Юридичні вчинки є діями, з якими закон або інші нормативні правові акти пов'язують виникнення правових наслідків незалежно від того, чи була спрямована воля особи на вказані наслідки, чи ні [13, с. 240].

Слід зазначити, що далеко не всі правові акти насправді приводять до юридичних наслідків, на які спрямовані. Наприклад, положення нормативного правового акта на практиці можуть виявитися нереалізованими.

3. Для правових актів характерним є зовнішнє вираження волі уповноваженого суб'єкта. При їх здійсненні воля суб'єкта права об'єктивується, проступає назовні, виявляється юридично певним чином, у тому числі в необхідних випадках і в актах-

документах. Як зазначає А. Барьяк, правовий акт передбачає усну, письмову або конклюдентну форму [14, с. 20]. Із цим складно не погодитись, адже без зовнішньої об'єктивної неможливо встановити зміст волі і довести її до відома суб'єктів права. Крім того, визначена, регламентована правом, форма зовнішнього вираження волі уповноваженого суб'єкта забезпечує можливість контролю за відповідністю результату волевиявлення (наприклад, нормативних, індивідуальних правових приписів) актам вищої юридичної сили.

У юридичній літературі виділяють і інші системні ознаки правових актів. Так, окремі дослідники звертають увагу на їх владний характер [15, с. 39], виходячи з того, що відповідні суб'єкти мають владу, необхідну для їх вчинення. Відповідно до такого підходу, владність – необхідна властивість будь-якого правового акта, яка означає спрямованість такого акта на визначені, бажані суб'єктом правові наслідки. Водночас більшість авторів, що дотримуються відповідного підходу, фактично отожднюють правові акти із нормативно-правовими актами, або ж актами правозастосування. Однак це не в повній мірі відображає реальну дійсність, на практиці можна зустріти значну кількість правових актів невідного характеру. До останніх необхідно віднести різноманітні акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів, не наділених владними повноваженнями, що є підставами виникнення, зміни або припинення конкретних правових відносин. Так, звернення громадянина до будь-якого органу державної влади – суть невідний акт реалізації права. Таким чином, владний характер властивий не всім видам правових актів, а тому відповідна ознака не може бути визнана загальною для них.

З тієї ж причини до загальних ознак правових актів не можуть бути віднесені і їх документальне оформлення, загальнообов'язковість [16, с. 64–65]. Ці ознаки є властивими також лише окремим видам правових актів.

Всебічний аналіз правових актів передбачає не лише виділення їх загальних ознак, але і розгляд суб'єктно-об'єктного складу, змісту, мети, результатів. У найбільш широкому сенсі слід відзначити, що правовий акт може бути реалізований лише тим суб'єктом, якого у встановленому нормах права порядку

наділено такою можливістю. Відповідно об'єктом правового акта є поведінка осіб, на правове становище яких впливає цей акт. Зміст правового акта складає воля уповноваженого суб'єкта.

Загалом, форми зовнішнього вираження волі можуть бути як позитивними, так і негативними. Позитивне вираження волі досягається за допомогою мови (в усній або письмовій формі) або конклюдентних дій. В окремих випадках норми права пов'язують здійснення правових актів з негативним проявом волі, який має місце при мовчанні або упушенні. У зв'язку з цим Я. М. Магазинер писав, що під дією потрібно розуміти не лише позитивний акт волі (наприклад, сплата боргу), але і негативний акт тієї ж волі, коли суб'єкт утримується від дії (несплата належного боргу) [17, с. 134]. Очевидно, якщо під дією розуміти волевиявлення, то воно може бути представлене як активною, так і пасивною формою правової поведінки, тобто власне діями і утриманням від них (бездіяльністю). Прикладами негативного прояву волі можуть бути також неприйняття спадщини, утримання від вимоги про розірвання строкової трудової угоди у зв'язку із закінченням терміну її дії тощо.

Від правового акта, що є об'єктивованою зовні дією-волевиявленням, слід відрізнити волевиявлення, закріплене в положеннях (нормативних, індивідуальних правових приписах і т. д.), що містяться в акті-документі. Б. В. Дрейшев, відзначаючи таку відмінність і характеризуючи процес утворення нормативних правових актів, писав, що упродовж правотворчого процесу відбувається формування, по суті, двох волевиявлень. Перше створюється на стадії обговорення і оформлюється у вигляді проекту нормативного акта. Друге спрямоване на об'єктивування волі, що міститься в проекті [18, с. 156]. Іншими словами, волевиявлення щодо затвердження (прийняття) правового акта нормативного характеру і волевиявлення, яке виражене в положеннях такого акта, не є тотожними, хоча і взаємопов'язані між собою. Лише останнє з вказаних волевиявлень має безпосереднє регулятивне значення.

Письмова форма правових актів є найбільш виправданою з точки зору доведення їх змісту до відома адресатів, а також

контролю за виконанням юридичних приписів (якщо такі встановлюються). Ця форма вирішує структурування тексту акта і його побудову за правилами юридичної техніки (поділ на глави, статті, елементи, норми і т. п.); формулювання правил поведінки тривалого або разового характеру; використання нормативної мови, специфічних юридичних понять і термінів; дотримання обов'язкових реквізитів, властивих кожному акту [19, с. 40]. Водночас правовий акт може мати і змішану зовнішню форму вираження. Наприклад, для судових рішень характерною є усно-письмова форма.

Кожний правовий акт здійснюється з певною метою. Правові акти як засоби реалізації тієї або іншої мети мають бути їй співвимірні. Інакше мета може бути не досягнута або досягнута з витратами, що перевищують суспільно корисний результат. Співвимірність правових актів і їх цілей припускає, як мінімум, наявність двох умов. По-перше, мета має бути досяжною, тобто реальною. По-друге, правовий акт повинен відповідати меті за своїм змістом, формою, юридичною силою, сферою дії.

Правові акти можуть бути спрямовані або на встановлення, зміну, скасування норм права, призупинення, пролонгацію або припинення дії цих норм, або на виникнення, зміну або припинення конкретних правових відносин. Перша з указаних цілей досягається за допомогою актів правотворчості, друга — завдяки іншим правовим актам (актам правозастосування і актам «автономного» правового регулювання, а також іншим актам реалізації прав або обов'язків).

Результатом правових актів є нормативні, індивідуальні правові приписи, а також правові відносини, що виникають, змінюються або припиняються.

Таким чином, правовим актом є здійснене в певному порядку волевиявлення уповноваженого суб'єкта права, що встановлює, змінює, скасовує норми права; зупиняє, пролонгує або припиняє дію цих норм; або встановлює, змінює чи припиняє конкретні правові відносини, результати якого (нормативні, індивідуальні правові приписи та ін.) у необхідних випадках фіксуються в документальній формі.

У юридичній літературі нерідко зустрічаються дефініції правових актів через поняття рішення. Так, інколи зазначають, що правовим актом є рішення, яке виражає волю суб'єкта права, оформлене в установленому порядку, спрямоване на досягнення соціально-позитивної мети (регулювати суспільні відносини), та спричиняє певні юридичні наслідки [20, с. 285; 21, с. 642].

Нааявність подібних визначень свідчить про пошук в теорії і на практиці категорії, за допомогою якої можливо було б узагальнити в понятті правового акта такі взаємопов'язані явища, як акт-дію і акт-документ уповноваженого суб'єкта. В той же час слід враховувати, що в правовій сфері рішення зазвичай інтерпретується як результат ментально-вольового вибору суб'єктом права варіанту своєї поведінки або поведінки підвладних суб'єктів [22, с. 33]. У цьому сенсі рішення передуює правовому акту (дії та документу). Як свого часу писав Б. Лазарєв, відмінність між ухваленням рішення і виданням акта управління чітко закріплюється, наприклад, у військових статутах стосовно послідовності дій командира: оцінка обстановки, ухвалення рішення, видання наказу тощо [23, с. 17]. Тому правильніше було б говорити, що правові акти є такими актами-діями (волевиявленнями) і актами-документами уповноваженого суб'єкта, які виражають його рішення, що має юридичне значення. Але саме по собі рішення, окремо від актів-дій (волевиявлень) і актів-документів, навряд чи може бути визнане правовим актом.

Список використаних джерел

1. Карташов, В. Н. Юридическая деятельность: понятие, структура, ценность [Текст] / В. Н. Карташов ; под ред. Н. И. Матузова. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1989. – 218 с.
2. Большой юридический словарь [Текст] / под ред. А. Я. Сухарева. – 3-е изд. – М. : ИНФРА-М, 2006. – 856 с.
3. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/akt>.
4. Алексеев, С. С. Общая теория социалистического права: Правовые акты [Текст] / С. С. Алексеев. – Свердловск : Сред.-Урал. кн. изд-во, 1966. – Вып. 3. – 211 с.

5. Васильев, Р. Ф. Акты управления. Значение, проблема исследования, понятие [Текст] / Р. Ф. Васильев. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. — 141 с.
6. Алексеев, С. С. Общая теория права [Текст] : курс в 2 т. / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1982. — Т. 2. — 360 с.
7. Васильев, Р. Ф. О понятии правового акта [Текст] / Р. Ф. Васильев // Вестн. Моск. ун-та. Серия 11. Право. — 1998. — № 5. — С. 3–26.
8. Исаков, Н. В. Правовые акты: общетеоретический аспект исследования [Текст] / Н. В. Исаков, А. В. Малько, О. В. Шопина // Правоведение. — 2002. — № 3. — С. 16–28.
9. Исаков, И. Н. Правовые акты в структуре правовой политики [Текст] / И. Н. Исаков // Гос. власть и мест. самоуправление. — 2006. — № 4. — С. 5–7.
10. Гайворонская, Я. В. Проблемы теории правовых актов [Текст] / Я. В. Гайворонская // Правоведение. — 2008. — № 4. — С. 218–230.
11. Дюги, Л. Конституционное право. Общая теория государства [Текст] / Л. Дюги. — М. : Изд. Т-ва И. Д. Сытина, 1908. — 957 с.
12. Петражицкий, Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности [Текст] / Л. И. Петражицкий ; отв. ред. И. Ю. Козлихин, Ю. А. Сандулов. — СПб. : Лань, 2000. — 608 с.
13. Теорія держави і права [Текст] / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смородинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. — Х. : Право, 2014. — 368 с.
14. Барьяк, А. С. Щодо типології правових актів [Текст] / А. С. Барьяк // Форум права. — 2013. — № 2. — С. 19–24.
15. Мельник, Р. А. Доктринальні дослідження та правова регламентація правових актів [Текст] / Р. А. Мельник // Європ. перспективи. — 2013. — № 4. — С. 39–43.
16. Тихомиров, Ю. А. Введение в российское право [Текст] / Ю. А. Тихомиров, Э. В. Талапина. — М. : ООО «Городец-издат», 2003. — 656 с.
17. Магазинер, Я. М. Общая теория права на основе советского законодательства [Текст] // Избранные труды по общей теории права / Я. М. Магазинер ; отв. ред.: А. К. Кравцов. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2006. — 352 с.
18. Дрейшев, Б. В. Правотворческие отношения в советском государственном управлении [Текст] / Б. В. Дрейшев. — Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1978. — 175 с.
19. Тихомиров, Ю. А. Управление на основе права [Текст] / Ю. А. Тихомиров. — М. : Формула права, 2007. — 485 с.
20. Алехин, А. П. Административное право России [Текст] / А. П. Алехин, А. А. Кармолицкий. — М. : Изд-во «Зерцало», 2006. — 712 с.
21. Муниципальное право [Текст] / под ред. Ю. А. Дмитриева. — 3-е изд. — М. : Изд-во Эксмо, 2005. — 1196 с.
22. Тихомиров, Ю. А. Управленческое решение [Текст] / Ю. А. Тихомиров. — М. : Наука, 1972. — 286 с.

23. Лазарев, Б. М. Управленческое решение и акт государственного управления [Текст] / Б. М. Лазарев // Акты управления (Вопросы теории) : межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. Р. Ф. Васильев. — Иваново, 1987. — С. 17–29.

А. Н. Коморный

Правовые акты — понятие и признаки

Статья посвящена исследованию правовых актов как формы волеизъявления уполномоченных субъектов права, с помощью которой происходит установление, изменение, отмена норм права или установление, изменение или прекращение конкретных правовых отношений. В работе автор обосновывает, что результатами правовых актов являются, в частности, нормативные, индивидуальные правовые предписания, которые в необходимых случаях фиксируются в документальной форме. Рассматривается понятие и признаки правовых актов, а также анализируются наиболее распространенные подходы к их определению.

Ключевые слова: акт, правовой акт, юридическое предписание, волеизъявление, решение, юридические поступки.

О. М. Komorniy

Legal acts — concept and signs

The article aims to study the legal acts as a form of expression of the will of authorized legal entities with which the establishment comes, change, cancellation of the law, or the establishment, modification or termination of specific legal relationships. In this paper the author proves that the results of the legal acts are, in particular regulations, individual legal regulations, which are necessary, are recorded in documentary form.

The concept and features of the legal acts, as well as analysis of the most common approaches to their definition.

In particular, the disclosed general signs legal acts, and noted that in the first place, legal acts are willful content. This is a sign of legal acts different from those that have in some cases, the legal value of a) not volitional actions (reflex, instinctive movements, actions, disabled persons, and the like) and b) events (birth of man, fire, earthquake, etc.) . Strong-willed character of legal acts due to two factors — subjective and objective. The first serves the will of the authorized entity, the second — his will.

Secondly, for legal acts are characterized by a strong-willed focus on specific legal consequences. These acts may establish regulations and (or) individual legal regulations. Moreover, such acts are sometimes but not fix any legal requirements, but at the same time focused on the occurrence, change or termination of specific legal relationships. Strong-willed aimed at determining the legal consequences of legal acts different from legal actions.

Third, for legal acts characterized by the outward expression of the will of the authorized entity. When their implementation will subject the rights objectified, emerges out, it is a legally certain manner, including, where appropriate, and in the Acts documents. Without the external objectification is impossible to establish the content of the will, and bring it to the attention of legal entities. In addition, the definition, regulation of the right, forms the outer expression of the will of the authorized entity provides the ability to control the will of the results of relevant acts of higher legal force.

Notes, that many authors identify legal acts with regulatory-legal acts, or acts law enforcement. However this not in full measure reflects real reality, on practice may meet significant quantity legal acts non authority nature. To latest compulsory attributed various acts implementation rights and responsibilities subjects, not endowed with power powers, which are grounds occurrence, changes or termination specific legal relations.

Analysis legal acts allowed not only allocation their common signs, but and review object composition, content, goal, results. In most wide sense notes, what legal act maybe implemented only those subject, which in established by the norms law order endowed with such opportunity. Respectively object legal act is behavior faces, on legal position which influences this act. Content legal act is will authorized subject.

On view author, from legal act, as expressed outwardly of expression, follows distinguish of expression, fixed in positions (normative, individual legal regulations and other), contained in acts–documents. Of expression about approval (adoption) legal act normative nature and of expression, which expressed in positions such act, not are equally, although and interrelated between self. Only latest from specified expression oxen has direct regulatory meaning.

Writing form legal acts is most justified with viewpoints bringing their content to information addressees, but also control for performance legal prescriptions (if such are installed). This form allows structuring text act and his construction according to rules legal technology; formulation rules conduct long or single nature; use normative language, specific legal concepts and terms; observance

mandatory details, inherent each act. In that same time, legal act can have and mixed external form displaying. Every legal act is carried out with certain aim.

Legal acts as means implementation that or other goal should be her compare. Otherwise purpose maybe not achieved or achieved with cost, exceeding public useful result. Identity of legal acts and their aims assumes, as minimum, presence two conditions. In-first, purpose should be achievable, i.e. real. In-second, legal act should match goal on its content, form, legal by force, sphere of action. Be noted, what legal acts can be aim or on establishment, change, cancellation norms law, suspension, extended or termination actions these norms, or on appearance, change or termination specific legal relations. Result legal acts are regulatory, individual legal instructions, but also legal relations, which arise, change or stopped.

Keywords: *act, legal act, legal prescription, desire, decision, legal behavior.*